

Gijs IJlander. *De lichtval*. Veen

'De uil van Minerva begint pas zijn vlucht op het moment waarop het duister invalt', schrijft Hegel in het voorwoord bij zijn *Rechtsphilosophie*. Het is - letterlijk en figuurlijk - een gevleugeld woord geworden, waaraan ik moest denken bij het lezen van Gijs IJlanders nieuwe roman *De lichtval*. Ook daarin komt een uil voor die - althans in de verbeelding van de hoofdpersoon - kennis en wijsheid belichaamt: 'Zolang het uiltje 's nachts nog keffend rond het huis vloog bestond de kans dat zij iets kon doorgronden. Ze benijdde het dier om zijn vanzelfsprekende kennis'.

Bij Hegel verbeeldt de nachtelijke uil het inzicht dat filosofische kennis geen voorspellende waarde heeft, maar alleen kan slaan op dat wat voorbij is. Bij IJlander verwijst het uiltje naar heel wat troebeler sferen, al blijft ook daar de associatie met Hegel haar zin behouden. Zijn hoofdpersoon Hedda, een ongeveer dertigjarige vrouw met onmiskenbaar schizofrene trekken, identificeert zich met het uiltje dat zij een bijzondere kennis toedicht. Ook zij wil zo'n soort kennis verwerven, het 'geheim' doorgronden, een 'waarheid' onthullen, maar haar verlangen leidt niet - zoals bij Hegel - tot een 'absoluut weten'.

Van Hedda zou je kunnen zeggen (om de vergelijking met Hegel nog even voort te zetten) dat zij blijft steken in de voorafgaande dialectiek, waarin destructie en schepping elkaars voorwaarde zijn. De waarheid waar zij op stuit heeft immers alles te maken met de onverbreekelijke samenhang van leven en dood, voortplantingsdrift en doodsdrift, rotting en vruchtbaarheid. Alleen tot een verzoening, een harmonieus eindpunt, wil het maar niet komen; zij blijft gekweld worden door 'de doordachte wreedheid waardoor alles bij elkaar werd gehouden'.

Georges Bataille heeft ooit geschreven dat Hegel zijn filosofische systeem had ontworpen om niet 'gek' te worden. IJlanders Hedda, die het zonder heilzaam systeem moet stellen, wordt uiteindelijk wèl 'gek' of - want dat is ook een mogelijkheid - zij is het altijd al geweest.

Misschien is het wat geforceerd om Hegel en zijn dialectiek in verband te brengen met deze roman. De naam van de filosoof valt tenslotte nergens in *De lichtval*. Ook heeft IJlanders stijl niets 'filosofisch' en dat uiltje - waarom zou daarin een verwijzing naar Hegels beroemde metafoor moeten worden gezien? Dat moet, vind ik, om aan te geven dat het in deze roman niet alleen gaat om de beschrijving van een particulier ziekte-geval.

Natuurlijk gaat het daar óók om. Hedda kan waarschijnlijk zo een plaatsje krijgen in een handboek over schizofrenie. Zij vertoont alle symptomen: vervreemding, depersonalisatie, zij voert gesprekken met haar spiegelbeeld, heeft zich in gedachten opgesplitst in echtgenote en minnares van haar beklagenswaardige man. Zij leeft in een paranoïde waan en lijdt aan ongrijpbare angstgevoelens en geweldsfantasieën, met op de achtergrond een mislukte zelfmoordpoging en een mismaakt en kort na de geboorte overleden kind. Meer dan genoeg kortom voor een interessante *case-study*.

Toch geloof ik dat IJlander, veel meer dan in de ziekte als zodanig, geïnteresseerd is in de mogelijkheden van de mentale verwarring die met de ziekte

gepaard gaat. In Hedda's hoofd (waar de roman zich afspeelt) heeft hij een aantrekkelijke schemerzone gevonden, een grensgebied, waar de chronologie haar geldigheid heeft verloren en het onderscheid tussen werkelijkheid en fantasie is vervaagd. Daar kunnen leven en dood inderdaad nauw met elkaar verweven zijn; daar ligt een elementaire dubbelzinnigheid voor het grijpen, die in het ordelijke leven van alledag alleen maar ontkend kan worden, als men tenminste zijn geestelijke gezondheid wil bewaren.

Ook in zijn drie vorige romans heeft IJlander een opvallende fascinatie aan de dag gelegd voor deze schemerzone en dit grensgebied, zij het telkens in een andere context. Het meest geslaagd en origineel pakte dat uit in *Een fabelachtig uitzicht* (1990), waar de grens tussen mens en dier (die ook in de nieuwe roman een belangrijke rol speelt) zo royaal werd overschreden dat een opgezette eekhoorn zelfs als verteller kon optreden.

Vergeleken met deze roman doet *De lichtval* bijna gewoontjes aan, ondanks de bizarre geestesgesteldheid van de hoofdpersoon. Per slot van rekening zijn dolgedraaide huisvrouwen, zowel in de realiteit als in de kunst, geen uitzondering. Met name in de film komen we ze met zekere regelmaat tegen, en daar lijkt IJlander dan ook een deel van zijn inspiratie te hebben opgedaan. Zijn roman (maar dat geldt niet minder voor sommige van zijn vorige boeken) doet denken aan het uitgewerkte scenario voor een psychologische thriller, die bijvoorbeeld heel goed geregisseerd had kunnen worden door de jonge Roman Polanski.

Er lijkt nogal een afstand te gapen tussen deze vooralsnog denkbeeldige thriller en Hegels dialectiek. Dat klopt, maar die distantie is op een merkwaardige en wat mij betreft ook enigszins teleurstellende manier typerend voor IJlanders werk en in het bijzonder voor deze nieuwe roman. Hij houdt zich bezig met een thematiek van (ook filosofisch) belang, die in de moderne literatuur al een indrukwekkende stamboom bezit, maar hij doet dat met materiaal van tamelijk triviale aard. In het geval van *De lichtval* levert dat een spannend boek op, indringend, beklemmend, en wat al niet meer, terwijl ik mij tegelijkertijd toch niet aan de indruk kan onttrekken dat de schrijver het zich te gemakkelijk heeft gemaakt.

Door de fascinatie voor het schemerige gebied waar de werkelijkheid en haar levensvijandige achterkant samenvallen onder te brengen in een triviale geschiedenis, ontnemt IJlander die fascinatie namelijk veel van haar urgentie. Wat onzichtbaar wordt is de persoonlijke geobsedeerdheid; in plaats daarvan zie ik een door filosofische en literaire lectuur gewekte interesse, die vervolgens op speelse en vakkundige wijze wordt uitgewerkt in een verzonnen, deels met bestaand materiaal vervaardigd verhaal. Maar speelsheid en obsessie gaan niet goed samen. Menens wordt het daarom nergens; in de gedaante van zijn schizofrene hoofdpersoon doet IJlander maar `alsof`.

Tot op zekere hoogte geldt dit natuurlijk voor elke schrijver, maar wie zo nadrukkelijk de gevarenzone opzoekt als hij zou het - bijvoorbeeld door zichzelf minder te sparen en meer te putten uit andere dan triviale bronnen - in elk geval beter moeten verbergen.

(*de Volkskrant*, 28-1-1994)